

МАРЭК ГЛАСКА

(1934–1969) — польскі пісьменнік і кінасцэнарыст, легендарная постаць пасляваеннай літаратуры. Нарадзіўся ў Варшаве, дзяцінства правёў пад нямецкай акупацыяй. Пасля вайны хадзіў у сярэднюю школу, але адукацыі так і не атрымаў. Пачаў працаваць кіроўцам грузавіка і гэтай працы прысвяціў свой літаратурны дэбют (1954). У 1956 годзе пасля публікацыі зборніка «Першы крок у аблоках» стаў літаратурнай сенсaцыяй. Яго творы экранізаваліся, перакладаліся, забараняліся. У 1958 годзе з’ехаў у эміграцыю — жыў у Францыі, Германіі, Ізраілі і ЗША. Памёр у Вісбадэне ва ўзросце 35 гадоў ад спалучэння алкаголю і снатворных лекаў. Пахаваны на могілках «Старыя Павонзкі» ў Варшаве.

MAREK HŁASKO

OPOWIADANIA WYBRANE

BOOK INSTITUTE

©POLAND

This publication has been supported
by the ©POLAND Translation Program

МАРЭК ГЛАСКА

ПЕРШЫ КРОК У АБЛОКАХ

Выбраныя апавяданні

Пераклала з польскай
Марыя Пушкіна

Логвінаў

Пераклад зроблены паводле выданняў:

Marek Hłasko. *Pierwszy krok w chmurach*;
Następny do raju, oprac. Joanna Pyszny,
Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich,
1999.

Marek Hłasko. *Pierwszy krok w chmurach i inne
opowiadania*, posł. Henryk Grynberg, Warszawa:
Świat Książki, 2005.

ISBN 978-609-492-061-5

© Marek Hłasko, 2025

© Марыя Пушкіна, пераклад на беларускую мову, 2025

© Lohvinau Publishing House, 2025

АКНО

Леопольду Тырманду

Амаль ніхто да мяне не прыходзіць, я живу сам, ужо даўно ў адным і тым жа брудным і брыдкім доме на адной з бакавых вуліц нашага горада. У акно майго пакоя ніколі не зазірае Месяц, і я ніколі не бачу адтуль неба і зорак, магу ўгледзець толькі кавалак двара і сцяну дома насупраць — вельмі высокую, часткова зарослую дзікім вінаградам. Там два акны. У адным, да такой высновы я прыйшоў з часам, жыве абіўшчык, у другім — нейкая маладая сям'я з дзіцёнкам: час ад часу я бачыў светлую галоўку гэтага малога, дагэтуль не ведаю, хлопчыка ці дзяўчынкі, потым я даведаўся, што дзіця памерла. І я згубіў жаданне назіраць за домам насупраць; калі я зразумеў, што больш ніколі не ўбачу таго дзіцяці, то заўважыў, якой дапраўды агіднай была тая сцяна.

Вельмі рэдка да мяне завітваў адзін чыноўнік з другога паверха, сам я жыў на першым. Гэта быў адзін з тых шчырых хамуйлаў, у вуснах якіх нават д'ябальскія праклёны гучаць абсалютна нявінна і блякла і якія штохвіліны ляпаюць нас па калене і, мружачы вока, пытаюцца: «Ну, як яно? Вам спадабалася? Хораша, праўда?» Спачатку я не пераносіў гэтага чалавека і ягоныя распусныя байкі. Ён здаваўся мне агідным і дурным як бот, з нейкай нават прыемнасцю я думаў, што з ягоных жартачкаў смяяліся яшчэ ў часы Франца Іосіфа. Але потым ён перастаў мяне раздражняць і нават стаў мне патрэбны, бо я зразумеў, што гэты чалавек з другога паверха такі ж самы няшчасны і самотны, як я на сваім першым. Я захацеў зрабіць яму прыемнае: з не абы-якімі цяжкасцямі вывучыў некалькі анекдотаў і, калі ён прыйшоў да мяне, іх яму паўтарыў. Памятаю, як ён маўчаў і больш нічога тым вечарам ужо не сказаў. І перастаў да мяне заходзіць. Я, праўда, не ведаю чаму.

Пад маім акном расла акацыя. Вельмі старое і ссохлае дрэва, памятаю, што апошняй вясною квітнела ўжо толькі адна галіна. Тады я ўпершыню ўбачыў таго хлопчыка: я сядзеў ля акна і ў пэўны момант заўважыў, што ў мой пакой спрабуе зазірнуць рудая галава. Спачатку я напужаўся, але потым зразумеў, што гэта галоўка дзіцяці, і вырашыў пачакаць. Я глядзеў, стаіўшы

дыханне, гаротнік хацеў зазірнуць крыху далей, але не мог ускараскацца. Я думаў: «Дапамагчы яму? Спытаць, чаго ён хоча?» Але праз імгненне я спужаўся, мне падумалася, што гэта можа яго разяхвоціць або напалохаць.

На наступны дзень пасля абеду я зноў заўважыў, што ўладальнік рудой чупрыны спрабуе ўскараскацца і зазірнуць у мой пакой. Аднак ён быў занадта маленькі і не мог здзейсніць задуманага. Тады я сам наважыўся вызірнуць і ўбачыў яго: так, гэта сапраўды быў невялікі, вельмі смешны рудзік. Затое ля пояса ён меў досыць вялікі палаш, памятаю, я ажно здзівіўся, што такі маленькі хлопчык мае такі вялікі палаш. Я наважыўся і гукнуў:

— Гэй, малы!

Ён быў абярнуўся, але пабег далей. Я з сумам падумаў, што спалохаў яго і ён дакладна ўжо не захоча сюды зазірнуць. Але не, увечары рудая га-лоўка паказалася зноў, нават крыху вышэй. І тады я зразумеў, што яго прыцягвае — карціна на маёй сцяне. Гэта была ўбогая мазаніна, марскі краявід з бітвай: караблі з разарванымі ветразямі, бурапенныя хвалі, людзі ў вадзе і гэтак далей. Малы глядзеў на гэтую карціну з двара і бачыў толькі частку — верхавіны мачтаў і сапраўднага колеру неба, якому так не пашкадаваў фарбаў гэты невядомы мне мастак. Я вырашыў дапамагчы

хлопчыку і, калі ён прыйшоў увечары, знянацку высунуў галаву і крыкнуў:

— Ты хочаш убачыць маю карціну, праўда?

Ён глядзеў на мяне нейкі час, потым зглынуў сліну і мужа адказаў:

— Так.

Я працягнуў яму руку. Ён усеўся на падаконні са спрытам малпачкі: памятаю яшчэ кароткі водбліск захаплення ў ягоных вачах. Але праз імгненне я ўсвядоміў, што ён ужо не глядзіць на карціну — відавочна, вывучае мой пакой. Было бачна, як гасне захапленне на ягоным твары. Я заўважыў, што ён пасумнеў: стаў сур'ёзны і засяроджаны, быццам за час сядзення на падаконні прыдбаў шмат гадоў і клопатаў. Хлопчык вельмі доўга маўчаў, апусціўшы рудую галоўку. Потым сказаў:

— Паўсюль аднолькава

— Так! — адказаў я. — Паўсюль аднолькава.

— Нідзе не бывае інакш? — спытаў ён.

— Не, — запярэчыў я.

— І нават так вельмі далёка адсюль? І там гэтак сама?

— Так. Там таксама такія ж пакоі. Ва ўсім свеце ёсць такія пакоі. Свет — гэта, уласна кажучы, некалькі такіх пакояў.

— Гэта я яшчэ пагляджу, — сказаў ён.

Хлопчык саскочыў і збег. На наступны дзень увечары я вярнуўся дамоў пазней. Першым, што

я ўбачыў, калі ўвайшоў дамоў, быў нейкі прадмет
ля акна. Я падняў яго, гэта быў той палаш, які вы-
клікаў маё здзіўленне.

Але сам хлопчык больш ні разу да мяне не
зазіраў.

1955

ЛІСТ

Я чакаў ліст. Ніхто не пісаў мне лістоў, я не меў нікога блізкага, ані тут, ані ва ўсёй краіне, ані ў цэлым свеце, я быў ужо старым самотным чалавекам. «Ба! — думаў я час ад часу, — не ўсе ж могуць мець блізкіх, гэта натуральна, а самотныя людзі таксама патрэбныя, каб іншыя разумелі, якая страшная рэч — самота, і намагаліся яе пазбегнуць». Але ліст я чакаў усё адно. Я ведаў, што ён ніколі не прыйдзе, але няўжо ніхто на гэтым свеце аднойчы не захоча напісаць мне ліст — мне гэта здавалася немагчымым. Нават самыя нешчаслівыя людзі ніколі не вераць у беспрасветнасць свайго няшчасця, ім патрэбная маленькая шчылінка, каб дыхаць, гэтак сама, бадай што, і з самотнымі, мы заўжды маем маленькае акенца, праз якое кагосьці выглядваем. Я чакаў ліст.

Дом, у якім я займаў да смешнага малы пакой, быў адным са старых дамоў на прадмесцях

нашага горада. Гэта быў дом са счарнелымі сценамі, стаптанымі прыступкамі і зялёным ад вільгаці дваром. На даху гэтага дома некалькі падлеткаў збудавалі галубятню, малодшыя хлопцы гойсаюць па двары, гуляючы, колькі я сябе памятаю, у адну і тую ж гульню — у злодзея і паліцэйскіх, дзяўчаткі скачуць праз скакалку і варожаць на папярковых фігурках, улетку на сонцы спяць тоўстыя каты, заўжды пахне капустай і мокрай бялізнай. Час ад часу дворнік напіваецца і грае на гармоніку, тады дзеці збіраюцца вакол яго ў кола і глядзяць, як спрытна бегаюць па клавішах ягоныя азызлыя пальцы, а адзін лысы абіўшчык мэблі высоўвае праз акно галаву і просіць: «Сыграй “Кларысу”», Францішку!» — тады дворнік кідае на яго поўны салодкага задумення позірк і грае гэтае сумнае і дзіўнае танга. Дзень тут пачынаецца рана, палова жыхароў дома працуе ў гісэрні непадалёк і ўжо з пятай раніцы тупае па прыступках, а сёмай абодва краўцы запускаяюць свае машыны, шавец страшным басам сварыцца на памочніка, дарэшты рудога ўладальніка падобных да кажаноў вушэй і — як сцвярджае шавец — «нашчадка крэтына і савы», у абіўшчыка грукочуць малаткі, у аўтамайстэрню завітваюць першыя таксоўкі, дворнік пазяхае і, падцягваючы

* «Кларыса» — хутчэй за ўсё, гаворка ідзе пра «Танга Мілонга» Ежы Пецябурскага, таксама вядомае пад назвай «Oh, Donna Clara». Тут і далей заўвагі перакладчыцы.

нагавіцы, з мятлой выходзіць надвор. Тутэйшае жыццё мае адно аблічча.

Паштальён — пан Галэмбёўскі — з'яўляўся тут каля апоўдня, у гэты час усе кухаркі ўжо спявалі, усе кілімы былі выбітыя і з кожнага акна далятаў водар абедаў. Ужо здалёк я бачыў, як на сваім хісткім ровары набліжаецца паштальён, адной рукой ён трымаецца за руль, а іншай выцягвае са сваёй вялізнай торбы ліст. Тады ўсе спускаюцца ў двор, бо паштальён — так, як і я, стары чалавек і яму цяжка караскацца па стромых прыступках угару. Ён чапляе на нос акуляры і чытае прозвішчы:

— Семянткоўскі!

— Яшчык!

— Маліноўска!

Усе атрымліваюць свае лісты і сыходзяць. Тады я пытаю:

— А для мяне няма нічога?

— Не, — адказвае паштальён. — Сёння для вас нічога няма. Мо заўтра будзе.

— Паглядзіце яшчэ раз, — прашу я. — Вы ж ведаеце, як бывае: часам забудзецца. Часам здаецца, што нічога ўжо няма, а потым выпадкова выяўляецца, што нешта ўсё ж засталася. Паверце мне, так напраўду бывае. Калі ласка, зірніце яшчэ раз.

Паштальён лез у торбу, але ягоны твар выражаў бязмежны сумнеў. Ён доўга корпаўся, а потым казаў:

— Не, сёння для вас ліста не было. Мо заўтра будзе. Вы чакаеце?

— Так, — адказваў я. — Чакаю. Вядома, я чакаю. Мне павінен напісаць адзін чалавек, а ён жыве вельмі далёка адсюль. Ведаеце, калі жывеш далёка...

— Ясна, — казаў паштальён. — Мае родныя таксама живуць вельмі далёка адсюль. Вы нават уявіць сабе не можаце, як далёка. Нічога не паробіш, давядзецца вам пачакаць. Мо заўтра прыйдзе ўрэшце ваш ліст.

— Я буду чакаць, — казаў я. — Гэты ліст дакладна мне прыйдзе, вы толькі будзьце ўважлівыя на пошце. Я вас вельмі прашу! Буду чакаць.

— Так трэба, — адказваў паштальён. — Бо хтосьці заўжды чакае нейкі ліст.

Ён салютаваў мне і з'язджаў. Мы бачыліся штодня, бачыліся штодня цягам доўгіх гадоў. Улетку ён прыязджаў уваўрэлы і соп, як паравоз, узімку яго прыгожыя вусы застывалі ад лёду, увосень ён быў сумны і прыгнечаны, мокры ад дажджоў, а ягоны ровар быў страшна залеплены брудам і пакрыты ржавымі плямамі, увесну ён, відаць, першы ў нашым горадзе расшпільваў кашулю, і я бачыў сівыя і надзвычай густыя валасы на яго худых грудзях. Мінула шмат вёснаў, памочнік шаўца адкрыў уласную майстэрню, ажаніўся, і я з дзясятага падворка чуў, як гэткім жа басам ён мацюкае свайго памочніка. Хлопцы, якія

некалі гулялі тут у злодзея і паліцыянтаў, цяпер служылі ў войску і адтуль пісалі кароткія хаатычныя лісты дзяўчатам, якія скакалі некалі праз стракатую скакалку, а цяпер выраслі высокімі, хадзілі ў квяцістых сукенках і суха выгаворвалі сваім маці, што іх меркавання пра шлюб ніхто не пытаў. Вартаўнік стаў глухаватым і блытаў цяпер тоны дзіўнага танга, а абіўшчык усё часцей трапляў малатком па ўласнай руцэ. Я пытаўся:

— Ці ёсць для мяне ліст?

— Не, — адказваў паштальён. — Сёння, шаноўны, не было нічога. Мусіць, заўтра будзе.

— Вы добра праверылі? — пытаўся я.

Паштальён рабіў абражаную міну і адказваў:

— Я заўжды правяраю добра, шаноўны. Вы мусіце пачакаць.

— Вядома, — адказваў я. — Я буду чакаць.

— Так трэба. Бо хтосьці заўжды чакае нейкі ліст. Яны прыходзяць па-рознаму, часам людзі пішуць здалёк. Часам ліст трэба чакаць доўга.

Я крыўдаваў, крыўдаваў на ўсіх жыхароў гэтага дома, якія атрымліваюць лісты, я ненавідзеў іх твары ў момант, калі яны забіралі з рук паштальёна свае лісты. Мне здавалася, што словы з тых лістоў забралі ў мяне, яны належаць мне, гэта я мушу іх чытаць — плакаць над імі або смяяцца — і што толькі нейкім непасціжным мне чынам лісты трапляюць у чужыя рукі, у той час як, так напраўду, кожны з іх належыць мне. Я згадаў

усіх людзей, якіх ведаў у жыцці, у маёй душы ўваскрасалі старыя прыяцелі, кароткія хвіліны сустрэч з тымі, чые твары я ўжо не магу сёння згадаць. Я шмат думаў пра адну жанчыну, якую моцна кахаў у дваццаць гадоў. На доўгія дні мой розум заняло аблічча аднаго чалавека, з якім я некалі шчыра сябраваў, і мне здавалася, што гэты чалавек мне напіша. Я нават дасягнуў свайго кшталту цудоўнай упэўненасці, што ў любы дзень магу атрымаць ад яго ліст, ува мне ажывалі добрыя і дрэнныя імгненні, якія мы прабавілі разам: сваркі, прагулянкі, начныя размовы, абмеркаванні і прызнанні, — я выклікаў здалечыні яго жэсты, словы і ўсмешкі. І ведаў, што гэта ён, менавіта ён напіша мне ліст. Гэта працягвалася досыць доўга, а потым я зразумеў, што чалавек гэты памёр шмат гадоў таму, і я сам кінуў першую жменьку зямлі на ягоную труну.

Отак! Лісты, якія прыносілі сюды, кралі ў мяне, я гэта адчуваў. Я стары чалавек, кожны дзень са здзіўленнем я вітаю на небе сонца, бо ведаю, што блізка ўжо мая смерць, ведаю, што калі б урэшце я атрымаў ліст — я не паміраў бы самотным. Я ненавідзеў людзей, якія атрымліваюць лісты: гэта быў інстынкт чалавека, які адчувае шчасце іншых, а сам не можа да іх прытуліцца, пакутлівы інстынкт любові і нянавісці.

«Што яны робяць з гэтымі лістамі, — думаў я. — І навошта ім наогул лісты? У іх ёсць дамы,

дзеці, вакол іх круціцца мноства людзей — а я чакаю толькі ліст».

Я ўжо ведаў, хто і ад каго ў камяніцы атрымлівае лісты. Ведаў, што адна рудая дзяўчына, якая так ахвоча паседжвае з кніжкай на балконе, атрымлівае лісты ад нарачонага. Ён піша ёй з вялікага далёкага горада, лісты ягоныя прыходзяць у блакітных канвертах, на кожным аркушы ён малюе кружок там, дзе пацалаваў паперу, дзяўчына падносіць гэтыя кружкі да вуснаў і ўсміхаецца. Задзірысты спадар ва ўзросце — па прафесіі ён бухгалтар, жыве на другім паверсе і ўсе нядзелі ходзіць па кватэры ў кальсонах — атрымлівае лісты ад свайго брата, таксама бухгалтара, яны пішуць адзін аднаму выключна па прафесійных пытаннях. Ахайная, як мышка, старая атрымлівае лісты ад сына з войска, яна ўжо кепска бачыць, і менавіта я чытаю ёй гэтыя лісты, старая хліпае і заўжды паказвае мне фотаздымкі сына. Гэта вялікі і прыгожы хлопец, старой вельмі шкада, што ў войску яго пагалілі, а яна не мае ягоных валасоў — яна з дзяцінства захоўвае сынавы валасы.

А мне лістоў ніхто не пісаў. Я пытаўся:

— Ці ёсць што для мяне?

— Не, — адказваў паштальён. — Сёння не было нічога, мо заўтра будзе штосьці для вас. Трэба пачакаць.

Урэшце я заўважыў, што паштальён пазбягае мяне; пазбягае мяне, не глядзіць мне ў вочы, хутка развітваецца і рэзка адказвае на мае пытанні. Я не ведаў чаму, вельмі напужаўся, бо паштальён быў адзіным чалавекам, які мог аднойчы прынесці мне надзею. Я не ведаў чаму і баяўся паглядзець у твар гэтаму чалавеку, я зразумеў усё толькі тады, калі выпадкова пачуў яго размову з адной жанчынай. Паштальён казаў:

— Я не магу ездзіць да гэтага чалавека. Ён так чакае гэты ліст. Я не прыношу яму надзеі. Вы ведаеце, што такое не прынесці чалавеку надзеі? Гэта горш, чым асляпіць яго і забіць. Я ведаю, што ён чакае гэтую надзею і чакае яе ад мяне. Я не магу з ім размаўляць, я адчуваю, што сам не павінен жыць. Чаго вартае ўласнае жыццё, калі ты не прыносіш людзям надзеі?

Праз колькі дзён паштальён прывёз мне ліст. У той дзень ён ехаў па крывым бруку нашай вуліцы вельмі імкліва, гукаў мяне ўжо здалёк, а потым нецярпліва расштурхаў іншых і ўручыў мне ліст. Дастаў з торбы пляшку віна, працягнуў мне і сказаў:

— Трымай, шаноўны, бутэльку! Я купіў гэтае віно і сказаў сабе, што мы вып'ем яго разам тады, калі прыйдзе гэты ваш ліст. Пасля працы я зайду да вас, і мы яго вып'ем. Гэта будзе добрае віно, старое віно. Але чаму вы плачаце?

— Халера яго бяры! — сказаў я. — Халера! Ці ж вы не ведаеце, што хтосьці заўжды чакае нейкі ліст?

Я адкрыў яго. Доўга глядзеў на чародкі літар, што скакалі ў мяне перад вачыма, перш чым усё склалася ў нейкі сэнс. «Не перарывай ланцужок шчасця, — чытаў я. — Перапішы гэты ліст дзесяць разоў і дашлі яго сваім знаёмым. У кожны канверт пакладзі два злотыя. Не перарывай ланцужок шчасця!..» Я апусціў руку і аслупянелым позірмам глядзеў на паштальёна.

— Галоўнае, што вы дачакаліся, — сказаў ён. — Гэта найважнейшае. Я прыйду да вас пасля працы.

Ён сеў на ровар і паехаў.

1955

FINIS PERFECTUS

Чалавек гэты кідаўся і пакутаваў ужо даўно. Ані я, ані хто іншы — напэўна, і ён сам у тым ліку — не ведае, у якую з начэй упершыню яго пачало трэсці ад халоднага атрутнага страху, ніхто не ведае, калі нарадзілася ў ім гэтае падобнае да наспелага нарыву пачуццё, якое перамяніла яго жыццё ў жудасную чараду п'яных вечароў, начэй, праведзеных у пастарунках, і пахмельных раніц. Ніхто не ведае, у які з дзён вочы гэтага чалавека ўпершыню сталі белыя, і ніхто не ведае дня, калі з сэрца ягонага знікла ўсялякая надзея і калі сэрца ягонае ператварылася ў камяк скурчаных мышцаў, што адмервалі поўны жаху час. Ніхто — і ён сам у тым ліку — гэтага не ведаў. Але ўсе ведалі, што чалавек гэты баіцца, жыве страхам, што

ягоны ўласны цень, які крочыць следам за ім або крыху наперадзе, нагадвае яму пэўны горад, дзе на адным з мастоў застаўся цень нейкага чалавека, імені якога мы не даведаемся ніколі, нават калі б кожны з нас пражыў на гэтай зямлі тысячы шчаслівых гадоў. Каб чалавек гэты баяўся ўласнага ценю, я не апісваў бы тут яго гісторыю, бо сумняваюся, што кагосьці сёння зацікавіла б гісторыя чалавека, які жыве страхам перад уласным ценем. Усё было наадварот — чалавек гэты прагнуў захаваць уласны цень дарэшты, не хацеў ад яго ўцякаць, адно зрабіць так, каб з яго смерцю памёр таксама і цень.

Я не ведаю, ці павінен я пераказваць гісторыю гэтага чалавека, бо мы не былі сябрамі: цяжка сябраваць з чымсьці, што згубіла вочы, сэрца і душу, засталася толькі купка страху. Але часам мы сустрэкаліся. І тады гэты чалавек казаў мне:

— Я жыву ў паўночным раёне горада. Хай яго чэрці. Уначы над маім домам лятаюць рэактыўныя самалёты, дзесьці там непадалёк аэрапорт. На іх крылах агні — зялёныя і чырвоныя. Я часта гляджу ўгару, і мне здаецца, што праз імгненне адзін з гэтых агнёў адарвецца, упадзе на зямлю, і тады ўся зямля запалае такім вялікім выклатым агнём — зялёным або чырвоным. Як вы думаеце?

— Што?

— Гавары, пане, зялёны ці чырвоны?

— Я не ведаю.

— Нічога вы не ведаеце, — казаў ён. — Каб вы ведалі, дзе вы, вы б мелі іншыя вочы. Ці наогул не мелі б вачэй.

— Чым бы мы глядзелі?

— Чым глядзяць памерлыя?

— Як для нябожчыка, я пачуваюся досыць свежа.

— А можа, — трызніў ён, хапаючы мяне за плячо, — гэта будзе нешта кшталту сонца? Вялізнага сонца, якое знянацку наляціць на нас з нечуванай хуткасцю і ператворыць усё ў сраны попел? Гэта цалкам магчыма, зрэшты, хтосьці ўжо пісаў пра падзенне сонца.

— Вядома, — сказаў я тады з усмешкай, хоць мароз прабег па маёй спіне. — Я нават ведаю, хто тады выжыве. Выжывуць двое. Адзін з іх — мой дзядзька, які прапіў усё, згубіў адчуванне часу і даўно трымаецца толькі тым, што падводзіць гадзіннік. Ён паўстане з попелу: спачатку падвядзе свой гадзіннік, а потым будзе спрабаваць пазычыць дваццаць злотых на гарэлку. Другім чалавекам будзе наглядчыца грамадскай прыбіральні на Кракаўскім прадмесці. Магчыма таксама, што з попелу паўстане адзін вялікі польскі акцёр, і тады выявіцца, што ў свой час яго пахавалі абсалютна памылкова.

— Дурань, — сказаў ён. — Мы ўсе танцуем канкан на вулкане. Ты, шаноўны, такі ж самы дурань, як усе: сёння ўсе навокал дурні. Вы падманваеце

сябе тым, што не думаеце пра гэта? Памыляецца. Мы ўсе пра гэта думаем. Беднае, засранае чалавецтва. Свет занадта паграз у злачынствах, каб што-коледы магло стрымаць шалёныя рукі. Вы думаеце, што ў вас атрымаецца штосьці напісаць? Вы думаеце, што зможаце кагосьці ўзрушыць? Няшчасны дурань. Сёння аніякія чалавечыя пакуты не маюць фармату. Каханне. Боль. Зайздрасць. Надзея. Проста ссохлыя палкі: іх можна перасаджваць, але ні на адной з іх ужо не з'явіцца нічога зялёнага. Пакуты таксама не маюць фармату. Усё перамазана страхам і злачынствамі. Дастаеўскі, які ўзрушваў мяне найбольш і ў якім я заўжды мог вычытаць усё, чаго шукаў, сёння смешны дурань разам са сваёй апантанасцю і рохканнем душы: сёння ён не напужае нават цнатлівай выхаванкі пансіёна. Сёння ўвесь свет — мёртвы дом. Агromністы канцлагер, такі вялікі, што калючы дрот не патрэбны: і так ніхто нікуды не ўцячэ. Можна толькі назіраць за забойствам.

— Яшчэ не ўсё страчана, — сказаў я. — У нас у Польшчы цяпер няма безвыходных сітуацый. Калі ўсё прайграннае, заўжды можна стаць літаратурным крытыкам або ўзяцца за пераклады з замежных моў. Гэта надзея, якая можа не пакідаць чалавека ніколі. Падумай пра гэта, шаноўны. Да пабачэння.

Я губляў яго з вачэй, мы не бачыліся месяцамі. Я заўжды крывіўся ў яго прысутнасці, бо не меў

сілы весці з ім дыскусіі, занадта добра памяталася мне гэта, паўстанне, верасень, і, як толькі я пачынаў пра гэта думаць, той час зноў вяртаўся, і мой мазжачок курчыўся ад жаху. Я пазбягаў гэтага тыпа: ён пах вераснёвымі папялішчамі, пазіраў на мяне вачыма расстраляных габрэяў, пах так, як у жніўні сорок чацвёртага пахлі людзі, якія па некалькі тыдняў ляжалі, уперыўшыся выдзеўбанымі вачамі ў вогненнае неба: не было каму іх пахаваць. Але гэты чалавек не меў гіпсу ў роце* — таму я пазбягаў яго, таму лічыў за лепшае думаць пра яго як пра памерлага. Жыццё часам вымушае да вялікай жорсткасці, якой ёсць пазбяганне, калі мы хочам, каб нашы ночы на гэтым свеце не прыносілі нам карціны пакут — у думках мы хаваем нават тых, хто сёння жывы. Ці не пазбягаем мы часам мам, якія страцілі сваіх дзяцей, татаў, якія ўжо ніколі не будуць татамі, дачок, якія не маюць, да каго прытуліцца, калі іх апануюць мукі кахання? Гэтаксама і я — я пазбягаў яго, вось і ўсё.

Апошні раз я сустрэў яго на фестывалі. Павуліцах ішоў натоўп, людзі крычалі, спявалі: горад поўніўся стракатым гоманам. Я стаяў на ўскрайку ходніка. Раптам ён штурхуў мяне ў плячо. Бледны, можна было лёгка здагадацца, што

* Паводле некаторых успамінаў пра публічныя расстрэлы ў Варшаве падчас Другой сусветнай вайны, асуджаным забівалі вусны гіпсам або вапнай, каб заглушыць крыкі і патрыятычныя воклічы.

чалавек гэты вядзе амаральны лад жыцця. Ён казаў:

— Вось табе, шаноўны, маскарад манументальнага маштабу. Гэтыя маладзёны прыехалі сюды, каб танцаваць, кахаць, спяваць пра мір. Праз год ці два, калі будзе такая патрэба, ім дадуць у рукі аўтаматы Томпсана, напалм, сіфілісы і шміпілісы ў пакеціках, выдадуць міні-аптэчкі і пэўную колькасць дзейных пароляў, будуць іх забіваць і рэзаць, мардаваць і жэрці, знішчаць і спальваць невядомымі дагэтуль спосабамі. Каларовыя шапачкі не ўратуюць чалавецтва.

Ён паглядзеў на мяне вадзяністым позіркам і раптам прамармытаў:

— Зрэшты, можа, гэта неабходна? Чалавецтва захрасла ў злачынствах, з якіх ужо ніколі не вылезе. Маральнае спусташэнне, якое страх сеяў пятнаццаць гадоў, ужо не выкараніць. На месца старых злачынстваў прыйдуць новыя, поруч з якімі тыя першыя будуць як грыбы ля вялізных дрэваў. Але праз дзвесце гадоў гэтыя дрэвы будуць толькі смешнымі запалкамі на фоне фабрычных комінаў. Хай мука гэтая скончыцца раз і назаўжды. Мо тады, калі на гэтай планеце застанеца тысяча чалавек, яны навучацца жыць? Няма сёння такога злачынства, якога чалавек не мог бы здзейсніць у імя вялікага страху. Вялікі страх вызваляе ад усяго і ўсё вырашае. Вялікія раны трэба лячыць вялікім болем.

Але лёс зласлівы. Гэты чалавек не загінуў у агні напалму. Гэты чалавек не загінуў ад жару тэрмаядзерных бомбаў. Гэты чалавек не сканаў на валах, барыкадах і руінах. Гэты чалавек не памёр у акопах ці ад кулі макалібернага пісталета. Не. Адноўчы ён няўважліва пераходзіў дарогу і трапіў пад грузавік з памідорамі, які ехаў з памяркоўнай хуткасцю, кіраваны памяркоўным кіроўцам сталага веку. Трапіў пад колы і зламаў хрыбет. Яго адвезлі ў шпіталь.

Калі я пайшоў яго адведаць, ён быў ужо ў краіне, пра якую Гамлет гаворыць, што далей там толькі цішыня. Я стаяў на шпітальным калідоры і курыў цыгарэту. Да мяне падышоў медбрат, з твару ён быў падобны да старой мудрай жабы.

— Гэта ваш знаёмы? — спытаў ён.

— Былы.

— У яго нікога не было?

— Нікога.

— Сюды ніхто да яго не прыходзіў, — сказаў ён. — Шкада. Прыкра часам бачыць, як хтосьці памірае ў самоце. Ён так паміраў.

— Доўга?

— Мы паміраем усё жыццё, — сказаў медбрат, і ягоны жабін твар пасумнеў. — Але ён страшна пакутаваў. Прыкра было глядзець. Дзень. Два. Тры. Страшна пакутаваў. Выў так, што цягам трох дзён тут ніхто ані на секунду не звёў вачэй. Было паскудна.

— Паскудна, — сказаў я.

Мне балела галава, бо я не пераношу шпіталь-нага паху.

— Ён памёр ужо два дні таму, — сказаў мед-брат, — а я дагэтуль пачуваюся так, быццам учора выпіў зашмат.

Ён паглядзеў на мяне і паўтарыў:

— Далібог, так і пачуваюся.

— Ведаю такое, — прамовіў я. — Відаць, было напраўду прыкра.

Ён зноў паглядзеў на мяне з-пад прымружальных павек.

— Прыкра? — паўтарыў ён. — Вы ведаеце? Ды што вы можаце пра гэта ведаць? Што вы можаце ведаць пра тое, як пачуваецца чалавек, калі хтосьці канае тры дні, тры ночы, семдзесят дзве гадзіны, без перапынку, выючы толькі адно слова — «Жыць».

— Так, — сказаў я, згасіўшы цыгарэту. — Што мы ўсе можам пра гэта ведаць? Да пабачэння.

1955

САЛДАТ

Гэта было ў ліпені тысяча дзевяцьсот сорок пятага. У той час людзей яшчэ дзівіла ціша: ціша непакоіла, і ёй не давяралі, два месяцы пасля таго, як змоўклі апошнія стрэлы, вяскоўцы выходзілі на ганкі і, засланяючы вочы брыльком з далоні, пазіралі ў бяхсмарнае неба, дзе чароды птушак нязменна нагадвалі самалёты, а габрэі на вуліцах гарадоў усё яшчэ хавалі твары і неслі ўваччу трывогу.

Ідучы поруч з жанчынай, салдат гаварыў:

— Ці мы баяліся? Цяжка сказаць. Некаторыя кажуць, што адвага сядзіць на крэсле, і гэтае крэсла — страх. Але ці праўда гэта? Хіба не. Там трэба было выбіраць, ты разумееш? Трэба было выбіраць прынамсі дзеля таго, каб ведаць, з чым паміраеш. Страх прыходзіў часам, і тады чалавек курчыўся. Страх прыходзіў нават ува сне, часам

мы елі, далёка ад фронту, і раптам я адчуваў, што баюся. У кожнага з нас быў такі момант, некаторыя прачыналіся ўначы і крычалі. Яны былі тады як малыя дзеці.

Салдат замаўчаў і закурыў цыгарэту. Яны выйшлі за горад, за імі засталіся апошнія мізэрныя дамкі і ўчасткі агароднікаў, цяпер яны ішлі вузкай сцежкай між палёў. Іх сляпіла сонца, нагрэтая зямля пахла сенам і вясковым малаком. Салдат маўчаў. Жанчына поруч глядзела на яго суворы і рашучы твар, яна чакала яго шмат гадоў і цяпер марыла, каб салдат перастаў ужо гаварыць пра тое і сказаў штосьці звычайнае — пра надвор'е, зямлю, сонца. Здавалася, што, як толькі ён прамовіць першае такое слова, да тых ягоных успамінаў больш не будзе вяртання, і тады і ў яго, і ў яе атрымаецца пра ўсё забыць. Яна сціскала кулакі і ў думках падсоўвала яму розныя словы, ведала, што ён кахае яе, таму павінен прачытаць ейныя думкі. Але салдат сказаў:

— У нас у батальёне быў адзін такі, з вёскі, ён марыў толькі пра тое, каб вярнуцца і далей займацца сваёй зямлёй. Усе ведалі, што ён баіцца. Ён вельмі баяўся, і ягоны страх перадаваўся іншым, гэтае пачуццё надзвычай заразлівае і потым яго цяжка вылучыць. Аднойчы я чуў, як цішком яму жадалі смерці, і толькі цяпер разумею, што гэта было жорстка, тады я прагнуў жыць, а гэты чалавек нёс у сабе смерць. Ён баяўся, баяўся так, што

ўвесь час меў белыя вочы. А загінуў як герой, ба, як батальён герояў! Аднойчы мы ішлі праз вёску. Адусюль уцякалі людзі, грузілі калёсы, гналі быдла, везлі старых і хворых, якія паміралі проста на вазах, памятаю аднаго чалавека: на плячы ён нёс плуг. Яны адыходзілі, пакідаючы цэлыя дамы і некранутую зямлю, там, дзе мы біліся да гэтуль, па дамах не засталася ані следу, а зямля была тройчы пераараная снарадамі. Тут яна засталася некранутай, на ёй прарастала збажына. Ты разумееш? Мы адступаем, ён ведаў, што гэтую зямлю цяпер мы аддаём без бою, а тыя, хто прыйдзе сюды пасля нас, атруцяць і згвалцяць яе. Тады ў гэтым салдаце абудзіўся гнеў. І гэта ж не была наша краіна, гэта было вельмі далёка. Гэты салдат застаўся там, але біўся як д'ябал, як сто д'яблаў. Я памятаю, што мы называлі яго Гжэсем, нават не ведаю, як яго звалі напраўду...

Ён сарваў кветку дзядоўніку і змяў яе ў далоні, гарачы вецер дзьмуў на ягоны твар, і салдат мружыў вочы. Перад імі бег сабака, якога салдат прывёз з сабой з вайны, вельмі смешны і з куцым хвостом, яго звалі Снарад. Жанчына ненавідзела гэтага сабаку і заплюшчвала вочы, калі ён падбягаў да яе лашчыцца і лізаць рукі. Салдат прывёз з сабой многа рэчаў: аскепак, які праляцеў у цалі над ягонай галавой, сплюснутую аўтаматную кулю, якая некалі засела ў ягонай назе, латунныя попельніцы з расплаваных гільз,

партсігар салдата быў зроблены з алюмініевай
 бляхі разбітага самалёта. Жанчына марыла, каб
 да іх у кватэру прыйшоў нейкі дзіўны злодзей
 і пазабіраў гэтыя рэчы. Не магла сама наважыцца
 атруціць сабаку і выкінуць усё гэта. Яна чакала
 салдата шмат гадоў і шмат бяссонных начэй ду-
 мала, што ўсё, што гэты чалавек прывязе з сабой,
 будзе ёй дарагім і блізкім. Аднак сёння ён быў да-
 лейшым ад яе, чым тады, калі, узіраючыся ў цём-
 нае неба за акном, яна думала пра дзень яго вяр-
 тання. Далейшым і непадобным да таго вобраза,
 які яна насіла ў сэрцы, калі салдат быў адсюль
 далёка. Змрок за акном радзеў, яна думала: «Ці
 вернецца ён, ці жывы ён яшчэ? Здаровы ці паре-
 нены?» Часам ёй у галаву прыходзіла трывожная
 думка, ці не пакахае ён — далёка ад яе — кагосьці
 іншага. Але яна адразу ж адганяла гэтую думку
 і зноў паўтарала: «Ці вернецца ён? Ці цэлы? Жывы
 і здаровы?» Пад ейным акном, на падворку, дзень
 пры дні хлопцы гулялі ў вайнушку, іх тонкія гала-
 сы абуджалі ў ёй нянавіць, яны мелі драўляныя
 аўтаматы, драўляныя шаблі і папяровыя шапкі.
 Калі аднойчы яна заўважыла, што дзеці гуля-
 юць у расстрэл габрэяў, яна паклялася сабе, што,
 як толькі ён вернецца, яны назаўжды пакінуць
 дом, дзе яна чакала яго. На палях залаціліся сна-
 пы зжатага жыта. Удалечыні чарнелі рэшткі раз-
 буранага млына — выпадковы снарад знішчыў

лопасці і сарваў дах. Салдат заўважыў гэты млын і сказаў:

— Бачыш! Мне згадваецца гісторыя, якую раскажаў мне адзін салдат. Справа была яшчэ ў тысячы дзевяцьсот трыццаць дзявятым. Немцы наступалі, і іх было вельмі шмат. Нашы адступалі ў бок лесу. Раптам адтуль вылезлі два танкі і адрэзалі нашым дарогу. Тады гэты мужык, які мне гэта расказваў, разам з некалькімі іншымі схаваліся на такім млыне, і адтуль яны пастрэльвалі з кулямётаў. І тут па млыне грывнула, нікому нічога не зрабілася, толькі вочы заклеіла мукой, потым яны ўцякалі наўслеп, пад агнём і, уяві сабе, усе выйшлі цэлымі. Той салдат сказаў мне, што ніколі больш не возьме ў рот ані кавалка хлеба, нічога, што хоць крыху пахне мукою. На вайне здараюцца камічныя гісторыі, як бачыш.

— На гэтым млыне, — ціха прамовіла жанчына, — калі ў яго ўдарыла бомба, хавалася многа жанчын з дзецьмі, і ўсе загінулі. Гэта былі простыя вясковыя жанчыны, і таму яны схаваліся на млыне, бо думалі, што вораг не будзе біць па млынах, бо там робяць хлеб, а хлеб — гэта святое. Але загінулі ўсе.

— Ба! — сказаў салдат. — Гэта мусіла быць вельмі лёгкая бомба, і да таго ж яна ўдарыла бокам. Гэта яшчэ нічога. Амерыканцы ладзілі налёты, у якіх удзельнічала па некалькі тысяч самалётаў. Кожны з гэтых самалётаў мог скінуць некалькі

тон бомбаў. Цяжка нават падумаць, што там адбывалася! Пасля такога налёту ніхто не ведаў, дзе некалі была вуліца, а дзе дамы, сам чорт бы не разабраўся. Пад гэтымі заваламі людзі паміралі па дзесяць і больш дзён, ды аднаму Богу вядома, колькі яшчэ яны будуць там ляжаць, перш чым іх адкапаюць і пахаваюць па-людску.

Яны падняліся на самы высокі пагорак. Удалечыні застаўся горад, цяпер, калі сонца сядала, счарнелая дахоўка дамоў здавалася залатой. Бліскалі вежы касцёлаў, і магутным святлом разлівалася ззянне над купалам адзінай у горадзе царквы. Над далёкім лесам ужо цямнела неба, унізе цякла рака, а з палёў уздымаліся вільготныя пасмы туману. Ваколіца тут была прыгожая, гучней і вальней спявалі птушкі, паветра шырэй напаўняла лёгкія. Жанчына сказала:

— Тут мы паставім наш дом.

Салдат маўчаў. Ён стаяў на пагорку і аглядаўся па баках. Павярнуўся ў бок лесу. Потым зірнуў на даліну і, насуплена варушыў вуснамі, быццам штосьці пралічваючы. Прыставіў далонь над вачыма і доўга ўглядаўся ў наваколле. І раптам суворы твар асвятліла шырокая ўсмешка. Ён схпіў жанчыну за руку і, прыцягнуўшы яе да сябе, прамовіў:

— О, халера, халера! Падумай толькі, як адсюль цудоўна абараняцца! Тут хопіць трох станковых кулямётаў, пары гранатамётаў, нічога больш не

патрэбна. Можа абараняцца некалькі тыдняў!
Далусцім, мы адбіваем наступленне з лесу...

— Не! — у роспачы ўскрыкнула жанчына. — Не!

Салдат уздрыгнуў, і ягонае аблічча згасла.
І тады ўпершыню з моманту свайго вяртання ён
убачыў, што на зямлі гэтай расце збожжа, што яе
ўзаралі плугамі людзі, якія працуюць тут, не за-
біваючы адно аднаго, згадаў, што зямля — не толь-
кі магіла, але і жыццё чалавека. І раптам упер-
шыню пасля вяртання з вайны ён адчуў вялізную
стому: адчуў, што ён стары і вельмі самотны.

1955

КАНЦІК, АБО УСЁ ЗМЯНІЛАСЯ

Цягнік спыніўся на невяліччай станцыі. Журналіст выйшаў. Ён прайшоў уздоўж старых і смешных вагонаў са скураной валізкай у руцэ. Быў пахмурны восеньскі дзень, на голых дрэвах вялікімі кроплямі асядаў туман. Чалавек, які выйшаў з цягніка, зірнуў на неба і здрыгануўся ад агіды — яно выглядала як брудная ануча. Па пероне з чырвоным сцяжком ішоў начальнік станцыі, падобны да старога вусатага маржа. Чалавек, які выйшаў з цягніка, заступіў яму дарогу.

— Далёка да горада? — спытаў ён.

Начальнік станцыі прыпыніўся.

— Вы хочаце пайсці ў горад? — спытаў ён, пахлопваючы сябе па руцэ дрэўкам сцяжка.

— Таму я пытаю пра дарогу, — сказаў журналіст. — Наступны цягнік праз пару гадзін, я еду далей.